

PERSPEKTIVE FOKUS GRUPA KAO SOCIOLOŠKE ISTRAŽIVAČKE METODE

ANČI LEBURIC
IVANA KAMBER*
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 303
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 2000-10-18
Received

Autorice smještaju raspravu o fokus grupama u kontekst suvremenih gibanja u sociološkoj metodologiji. Pokušavaju afirmirati fokus grupe kao suvremenu sociološku metodu, koja je po definiciji kvalitativna metoda prikupljanja podataka. Budući da se uglavnom koristi u marketinškim istraživanjima, a manje u sociologiji, nastoje pojasniti ulogu i značaj fokus grupa, kao i prednost njihove primjene u sociološkim istraživanjima.

Fokus grupe imaju svoje prednosti i slabosti. Kao tip grupnog intervjua, one kombiniraju elemente individualnog intervjua i promatranja sa sudjelovanjem. Jednostavne su za vođenje, pa se istraživanje može obaviti brzo i jeftino. Autorice predlažu intenzivnije razvijanje njihovih metodoloških prednosti, jer će to bitno doprinijeti ubrzanijem razvitku sociološke metodologije. Uostalom, kvalitativna orijentacija je postala gotovo nova ortodoksija među mladom generacijom sociologa i istraživača.

Autorice smatraju kako nijedno istraživanje ne može dati precizan recept za rješenje nekog društvenog problema, pa kombinacija različitih metoda, paradigmi i perspektiva može voditi dubljem razumijevanju situacije, boljoj definiciji problema, većoj točnosti, širini i dubini svakog istraživanja. U tom su kontekstu nužna daljnja

* Profesorica sociologije i zemljopisa, diplomirala na Filozofskom fakultetu u Zadru.

metodološka istraživanja fokus grupa i njihovih metodoloških perspektiva.

KLJUČNE RIJEČI: fokus grupe, kvalitativna metodologija, metodološke kombinacije, multi-metodološka istraživačka strategija, interaktivni pristup

Uvod

Već duže vrijeme u sociološkoj se metodologiji vode rasprave o *metodološkim dihotomijama*, s jačim ili slabijim intenzitetom, s većim ili manjim angažmanom istaknutijih europskih metodologa i istraživača. Na primjer, rasprava o odnosu kvalitativnog i kvantitativnog u sociologiji kao da se pretvorila u "vječnu", pa se rasplamsava u ciklusima koji traju i po nekoliko desetljeća i koji rezultiraju efektima različitih intenziteta i dometa (Leburić, 1997, 25).

No, uvodno je potrebno osvrnuti se na neke druge rasprave, u čiji je kontekst nužno smjestiti diskusiju o fokus grupama. Prvi kontekst raspravljanja koji sugeriramo, jest paradigmatški. Različite tipove meta-analiza, kao proučavanja temeljnih pravila neke cjeline već postojećeg znanja u sociologiji, moguće je grupirati pod općim nazivom *meta-sociologije*, čiji je zadatak da proučava temeljne strukture sociologije. *Meta-teorija*, pak, proučava strukture socioloških teorija. Metasociologija i metateorija postoje već od samih početaka razvitka sociologije kao znanosti, pa danas već postoji nekoliko dobro definiranih metateorija. Sve one uključuju formalno ili neformalno proučavanje sociološke analize.

Teorije su dijelovi širih *paradigmi*, koje predstavljaju fundamentalnu sliku predmeta unutar neke znanosti. Tako paradigma "služi da se definira što treba proučavati, određuje koja pitanja treba postavljati, na koji ih način treba postavljati, te koja se pravila u interpretiranju rezultata istraživanja moraju slijediti (...). Ona definira i međusobno povezuje primjere, teorije, metode i instrumente koji unutar nje postoje" (Ritzer, 1997, 412). Dakle, paradigma može sadržavati više teorija, te različite slike predmeta znanosti, metode i primjere. Sociologija je *multiparadigmatška znanost*, a postoje tri izdvojene paradigme koje dominiraju u suvremenoj sociologiji. To su: 1. paradigma društvenih činjenica¹, 2. paradigma društvenih definicija² i 3. socijalno - bihevioralna paradigma³.

¹ Model za "paradigmu društvenih činjenica" predstavljaju radovi Durkheima "Pravila sociološke metode" i "Samoubojstvo". Ovdje dominira usmjerenost na društvene činjenice i pri

Premda egzistiraju razlozi za postojanje posebnih paradigmi u sociologiji, ističe se potreba za višom razinom njihove integracije, pa se uvodi termin *integrirane paradigme*, čiji osnovni element postaje "razina" socijalne stvarnosti (Ritzer, 1997, 416). No, sociolog-istraživač tretirat će društvenu stvarnost kao ogromnu raznolikost društvenih fenomena koji su međusobno uključeni u kontinuirane interakcije i akcije.

Drugi kontekst raspravljanja tretira različite *kontinuum*e društvene stvarnosti, koji su korisni u razvijanju osnovnih razina društvenog svijeta. Prvi je *makroskopsko - mikroskopski kontinuum*. Svijet se zamišlja kao da je sačinjen od serije entiteta koji se kreću od najvećih do najmanjih. To je razlikovanje uobičajeno jer ga je relativno lako izvesti. Na makro kraju tog kontinuumala nalaze se društveni fenomeni kao što su grupe, društva i kulture, a na mikro kraju su individualni akteri, njihove misli i akcije. Nema jasnih granica između mikro i makro društvenih jedinica jer se između njih nalazi kontinuum.

Drugi kontinuum predstavlja *objektivno - subjektivnu dimenziju* društvene stvarnosti. Subjektivno se odnosi na nešto što se dešava isključivo u području ideja, dok se pojam objektivnog odnosi na stvarno materijalno događanje. Društvo je sačinjeno od objektivnih struktura (vlade, birokracije, zakona i sl.) i subjektivnih fenomena (norme, vrijednosti i sl.).

U svom istraživačkom pristupu, sociolog može u objektivne društvene fenomene svrstati aktere, akciju, interakciju, birokratske strukture, zakon i državni aparat ili, jednom riječju, sve one fenomene koje može promotriti i prikazati. Ali, ima fenomena koji postoje u prostoru ideja i oni su subjektivni, kao npr. mentalni procesi, socijalna konstrukcija stvarnosti, norme, vrijednosti,

tome se ne usredotočujemo samo na fenomene, nego i na individualnu misao i akciju. Od metoda najčešće se koriste pismeni upitnik i povijesno-komparativna metoda. Tu je moguće smjestiti brojne teorijske perspektive. Teoretičari strukturalnog funkcionalizma shvaćaju društvene činjenice kao međusobno blisko povezane, a društveni poredak kao rezultat općeg konsenzusa. Konfliktni teoretičari naglašavaju nered koji postoji među društvenim činjenicama, ali i pojam reda koji se u društvu održava prisilom.

² Primjer za "paradigmu društvenih definicija" ili socijalno-definicionističku paradigmu predstavlja rad Maxa Webera o društvenoj akciji. Tu se proučava način na koji akteri definiraju svoje socijalne situacije i učinke tih definicija na akcije i interakcije. Od metoda najčešće se koristi metoda pismenog upitnika i metoda promatranja. U ovu paradigmu mogu se uključiti brojne društvene teorije, kao što su teorija akcije, simbolički interakcionizam, fenomenologija, etnometodologija i egzistencijalizam.

³ Model za socijalno-bihevioralnu paradigmu predstavlja rad Skinnera. Od posebnog interesa je automatsko ponašanje i nagrade koje uzrokuju željene oblike ponašanja i kazne koje inhibiraju neželjena ponašanja. Najčešća metoda je eksperiment. Razlikujemo dva pristupa: bihevioralnu sociologiju i teoriju razmjene.

itd. Ipak, većina društvenih fenomena predstavlja *miješane fenomene* jer čine mješavinu objektivnih i subjektivnih elemenata.

Treći kontekst raspravljanja razmotrit će odnos kvalitativnog i kvantitativnog u sociologiji, te relaciju između kvantitativnih i kvalitativnih metoda. Povijest *kvalitativne metodologije* u društvenim znanostima duga je i raznolika. Korijeni joj sežu do područja kulturne antropologije i etnologije. Kvalitativno istraživanje specifična je vrsta istraživanja, u kojem se isprepleću različite discipline, područja i predmeti ispitivanja. Djelovalo je i razvijalo se u složenim društvenim uvjetima. Neki autori taj razvitak dijele na faze. Halmi piše o pet faza, koje naziva: tradicionalni period, modernizam ili "zlatno doba", razdoblje nejasnih žanrova, kriza predstavljanja i postmodernističko razdoblje (Halmi, 1996, 21)⁴.

U svakom slučaju, kvalitativna istraživanja su "multimetodski i multiparadigmatski usmjerena istraživanja koja uključuju interpretativni i naturalistički pristup predmetu istraživanja" (Denzin & Lincoln, 1994, 2). Kvalitativni istraživači proučavaju ljude, događaje i stvari u njihovom prirodnom okruženju, pridajući društvenim fenomenima smisao i značenje. Koriste se različitim strategijama istraživanja kako bi na osnovu prikupljenih i analiziranih podataka konstruirali teoriju. Bit ovog metodološkog pristupa je u tome što svoju pozornost usmjerava na čovjeka kao glavnog nositelja društvene akcije. Ljudi postaju svjesni činjenice da su oni sami kreatori svoje sredine.

Kvalitativni pristup ne privilegira posebno niti jednu metodu, niti neki poseban metodološki pristup. Tretiraju se metode i tehnike etnometodologije, hermeneutike, feminizma, etnografije, psihoanalize, kulturalizma. Takva metodološka afirmacija i primjena različitih istraživačkih tradicija i praksi dovode do relevantnih saznanja. Doduše, unutar polemika o valjanosti i znanstvenoj utemeljenosti kvalitativne metodologije u sociologiji, primjetne su zamjerke o neznanstvenosti takvih istraživanja, koja se prozivaju kao paranznanstvena. Zamjera im se subjektivizam, a kvalitativni istraživači se nazivaju "mekim" znanstvenicima, a rad im se kvalificira kao krajnje deskriptivan. Otpori prema kvalitativnim istraživanjima uglavnom dolaze od strane (post)pozitivista, koji smatraju da je glavni zadatak znanosti uspostaviti kriterije i pravila prema kojima će se moći odrediti tzv. pravo, racionalno znanje i ono odvojiti od mitova, fabuli, legendi i sl., kao produkata spoznaje.

⁴ Tradicionalni period naglašeno je povezan s pozitivizmom. Moderno doba i fazu nejasnih žanrova karakterizira pojava postpozitivističkih strujanja. U ovom razdoblju nastupa kriza identiteta i legitimiteta kvalitativnog istraživanja. Postmodernistički trenutak karakterizira sasvim novi senzibilitet, koji dovodi u centar pažnje potpuno nove pristupe i paradigme, svodeći ih pod zajednički nazivnik poststrukturalizma.

Kvantitativni metodolozi smatraju da se primjenom kvantitativnih metoda daleko respektabilnije može objasniti stvarnost. Njihov je pristup visoko formaliziran jer kvantitativna paradigma promatra društvenu zbilju kao uređenu i na pravilima utemeljenu stvarnost, koja može biti u potpunosti i na egzaktan način spoznata. Kvantitativne metode prikupljanja empirijskih podataka konstruirane su tako da vode do pouzdanih, objektivnih i numeričkih činjenica o operacionalnim definicijama društvene stvarnosti (Halmi, 1996, 26).

Kvalitativna paradigma promatra i tretira društveni svijet kao kompleksni, dinamički entitet koji se sastoji od mnogostrukih značenja i perspektiva. Sve to snažno utječe na interakciju između faktora i sudionika koji na različite načine interpretiraju i definiraju društvenu situaciju u kojoj se nalaze. Kvalitativna istraživanja pokušavaju razotkriti značenja određenih odnosa koji vladaju među pojavama i njihov utjecaj na društveno ponašanje. Metode prikupljanja empirijskih podataka koriste holističke, naturalističke i narativne deskripcije različitih situacija u nekontroliranim uvjetima kako bi im pridali pravo značenje. Ne postoje standardizirana niti kodificirana pravila koja bi pripomogla konstrukciji takvih istraživačkih nacrti. Uostalom, prikupljanje podataka kvalitativnim metodama mora slijediti opća metodološka i epistemološka pravila koja zahtijevaju sistematičnost, dokumentiranost i argumentiranost istraživačkog postupka.

Pojam i distinkcija fokus grupa od drugih kvalitativnih metoda

Fokus grupe, kao i većina istraživačkih metoda, imaju svoje prednosti i slabosti, no nesumnjiv je njihov već kodificiran doprinos u sociologijskim i drugim društvenim istraživanjima. Dvije najčešće korištene metode kvalitativnog sakupljanja podatka u sociološkim istraživanjima su individualni intervju i promatranje sa sudjelovanjem. Fokus grupe kao grupni intervju kombiniraju elemente individualnog intervjuja i promatranja sa sudjelovanjem. Značajna karakteristika ove metode svodi se na sposobnost promatračeve kontrole skupa, kao i slijeda trajanja promatranja. No, istovremeno ta se prednost može pretvarati u nedostatak ove metode jer u usporedbi s objektom metode *promatranja sa sudjelovanjem*, fokus grupe su neprirodne društvene tvorevine⁵.

⁵ Kada postoji mogućnost promatranja prirodnog grupnog ponašanja i kada je takvo ponašanje uistinu dostupno, plodnije je koristiti metodu promatranja sa sudjelovanjem ili bez njega. Tri su glavne prednosti tzv. prirodnog promatranja: prvo, sposobnost prikupljanja

U odnosu na promatranje sa sudjelovanjem, fokus grupe su ograničene verbalnim ponašanjem i sastoje se isključivo od interakcija u diskusijskim grupama. Osim toga, sam istraživač te grupe stvara i omogućuje njihovo postojanje. Fokus grupe i promatranje sa sudjelovanjem dijele zajedničke interese u grupnoj interakciji. Zapravo, bezbroj je istraživačkih tema i predmeta istraživanja za čije empirijske studije je prikladno koristiti obje ove kvalitativne metode.

U odnosu na različite tipove *intervjua*, prednost fokus grupa nesumnjivo se očituje u njihovoj sposobnosti bavljenja interakcijama koje se zbivaju u ili na temu istraživanja. Upravo je to glavni razlog zbog kojeg marketinški istraživači daju prednost fokus grupama pred individualnim intervjuima. Svi oblici intervjua temelje se na verbalnom ponašanju i rezultiraju izvještajem koji formulira istraživač. Čak ako fokus grupe razviju određeni niz ponašanja koja se mogu proučavati u intervjuima, te tako grupnu interakciju pretvaraju u događaj, još uvijek će istraživaču preostati dovoljno interakcija koje bi mogao ponovno ostvariti u fokus grupama. Budući da je raspravljanje, njegov sadržaj i tijek kontrolirano od strane istraživača, on nikada nije siguran u to kakva bi bila prava prirodna interakcija.

Premda je moguće nizati prednosti i nedostatke fokus grupa i njihove upotrebe u kvalitativnim istraživanjima, činjenica je da se ta metoda suštinski ne razlikuje od bilo koje druge metode, kvalitativne ili kvantitativne. Postoje istraživački predmeti, odnosno nacrti u kojima je neka metoda u većoj ili manjoj mjeri prikladna, pa će se ona birati ili izbjegavati, ovisno o istraživačkim ciljevima i namjerama istraživača, odnosno naručitelja istraživanja.

Praktična prednost fokus grupa svodi se na jednostavnost vođenja, pa se istraživanje može obaviti brzo i jeftino. Istovremeno, to ne znači da su sva istraživanja koja primjenjuju metodu fokus grupa, jednostavna. Moguće je dizajnirati projekte veće složenosti i u tim slučajevima fokus grupe koristiti kao jednu od primijenjenih metoda u istraživanju. Ipak, nesumnjivo je efikasna upotreba fokus grupa u onim slučajevima kada druge kvalitativne metode ne zadovoljavaju ili zbog financijskih ili zbog vremenskih ili nekih trećih razloga.

Najosjetljivija poteškoća u primjeni fokus grupa očituje se u činjenici što se one ne baziraju na prirodnim okruženjima. Uvijek postoje određene nesigurnosti u točnost onoga što izriču sudionici, jer tu prirodno okruženje nije prisutno kao jedan od metodoloških uvjeta. Ipak, fokus grupom je moguće adekvatnije istražiti predmet i temu istraživanja, te plodnije konstruirati

podataka na većem području u kojem se to ponašanje zbiva; drugo, velike varijacije interakcija i treće, otvorenija diskusija o istraživačkoj temi.

hipoteze. Najrelevantnija njena upotreba je u onim situacijama u kojima istraživač ispituje relativno novo područje, ne ponavljajući prijašnje spoznaje ili već stečena znanja. U grupnom intervjuu tako se mogu dobiti korisni podaci, iako na njima istraživač direktno nije inzistirao, za razliku od ostalih intervjuerskih situacija u kojima to mora činiti.

Nedostatak fokus grupe u odnosu na individualni intervju, odnosi se na činjenicu da istraživač u prvom slučaju ima manju kontrolu nad podatkom koji je dobio. Ali, u fokus grupi ispitivač može povoljnije prikupiti podatke unutar grupne interakcije kao društvenog procesa jer interes istraživača u fokus grupi nije usmjeren na bilo koje uzajamno djelovanje, već na one interakcije koje se neposredno odnose na istraživačku temu, odnosno na problem (predmet) istraživanja kojim se konkretno istraživač bavi. Tako se fokusiranje grupne diskusije na jednu određenu i konkretnu temu, koja je relevantan istraživački materijal, ne bi niti pojavilo u nekom usputnom individualnom intervjuu.

Dakle, najefikasniji "proizvod" fokus grupe je mogućnost prikupljanja iz grupnih diskusija upravo onih empirijskih podataka koji se direktno odnose na istraživačku temu ili problem. Ali, to istraživačevo utvrđivanje teme grupnog intervjuja omogućuje kontroliranje fokus grupe, koje je onda daleko veće od kontrole, na primjer nekog promatračkog (sa sudjelovanjem) istraživačkog zadatka. Istovremeno, zbog mogućnosti utvrđivanja sudionikova grupnog ponašanja, fokus grupe istraživač u daleko manjoj mjeri može kontrolirati negoli na primjer individualni intervju i diskusiju tijekom njegova izvođenja.

Sljedeća tipičnost fokus grupe jest prisutnost istraživača u određenim diskusijama, što pretpostavlja da će i prikupljeni empirijski podaci biti u uskoj vezi s potrebama istraživanja, odnosno s onim željama koje nameće istraživač fokus grupi. Razmatrajući slabosti i prednosti ovih triju istraživačkih metoda, uočljivo je da primjenom fokus grupa istraživač može relativno "bezbolno" prekoračivati tradicionalne granice. Ta fleksibilnost ujedno je i velika prednost fokus grupe.

Cilj fokus grupe je vođenje grupne diskusije koja slični na konverzaciju među prijateljima. Ako sudionici nisu dovoljno uključeni u diskusiju, istraživač treba detaljno ispitati je li dobio željene podatke. Tada bi vjerojatno individualni intervju bio prikladnija metoda. Ako sudionici nisu dovoljno upoznati s temom intervjuja, istraživač može sakupiti samo one "razbacane" informacije o ispitivanoj temi i tada bi, vjerojatno, promatranje sa sudjelovanjem bilo prikladnija metoda. Međutim, kada je sporna tema, pojaviti će se novi niz problema, jer ako se sudionici ne osjećaju ugodno, tada bi individualni intervju bili prikladniji. U drugom slučaju, ako bi okupljanje sudionika koji imaju različita mišljenja o temi, rezultiralo konfliktom u grupi,

bilo bi prikladnije obaviti promatranje sa sudjelovanjem. Ipak, fokus grupe nisu ograničene na nezanimljive diskusije o općim temama⁶.

Tretiranje ilustriranih poteškoća i prednosti u primjeni fokus grupa svode se na ova temeljna razmišljanja ili odluke: Prvo, kada su fokus grupe jedina alternativa u istraživačkom projektu? Drugo, u kojim će istraživačkim situacijama ta metoda biti prikladnija u terenskoj fazi prikupljanja empirijskih podataka? Jedan od načina da uvjerimo sebe u kojoj mjeri su fokus grupe prikladnije kao metoda, jest procjena u kojem opsegu se ležerno i opušteno razgovaralo o temi koju je nametnuo istraživač. Također je bitan u toj procjeni i stupanj aktiviteta, odnosno angažmana koji sudionik ulaže u grupnu diskusiju.

Upotreba fokus grupa u sociološkim istraživanjima

Povijesni razvitak metode fokus grupa relativno je novijeg datuma. One se zapravo razvijaju od 40-ih godina 20. stoljeća, kada ih koristi Merton sa suradnicima u analizama ratne propagande (Merton, 1987). Lazarsfeld ih koristi u marketinškim istraživanjima i razvija naročito njihove kvantitativne aspekte i obilježja (Lazarsfeld, 1972). Zato se kvalitativni rad istraživača sa grupama razvijao sporo, ali sigurno (Morgan, 1988, 12). Kasniji razvitak fokus grupa bio je prepušten na milost socijalnim psiholozima jer su sociolozi zanemarivali njihovu upotrebu u empirijskim istraživanjima, u kojima preovladava kvantitativna metodologija i anketa kao istraživačka metoda koja ima apsolutnu prevlast unutar metodološkog sociološkog korpusa. Stoga namjeravamo predstaviti fokus grupu kao samostalnu istraživačku metodu, ali i kao metodu koja se može koristiti zajedno s drugim metodama u istom projektu. Kao samostalna istraživačka metoda, fokus grupa se može koristiti u ispitivanjima nekih novih područja ili u ispitivanjima problema koji su sudionicima u fokus grupi već otprije dobro poznati. U kombinacijama s drugim istraživačkim metodama, fokus grupe se mogu koristiti u preliminarnom ispitivanju u fazama pripreme specifičnih tema nekog (najčešće) većeg istraživačkog projekta.

Jedan od ciljeva korištenja fokus grupe kao *samostalne metode* u istraživanju, jest sudionikovo razumijevanje teme o kojoj se vodi diskusija. To razumijevanje svodi se i definira uglavnom kao njegovi stavovi ili mišljenja, što Morgan smatra ograničenim. Autor zato naglašava kako se u posljednje vrijeme potenciraju iskustva sudionika, a ne njihova mišljenja (Morgan, 1988,

⁶ Jedan od načina utvrđivanja hoće li ili neće tema funkcionirati unutar fokus grupe jest pretestiranje.

24). Zapravo, naglasak na iskustvima proizvodi "življu grupnu dinamiku - ljudi su više nego sretni kad mogu usporediti svoja različita iskustva, dok mogu biti neskloni izazivanju nekog tuđeg mišljenja (...). Fokus grupe su korisne kada se istražuje ono što sudionici misle... a ne zašto sudionici baš to misle" (Morgan, 1988, 25).

Fokus grupe stavljaju naglasak na ispitivanje sadržaja grupnih diskusija i naročita se pažnja posvećuje mikrodinamici interakcijskog procesa, tj. neverbalnim aspektima interakcija, kao što su npr. pauze u interakcijama, kontakti očima, mimika i sl. Sociolozi proučavaju događaje koji su važni sudionicima pa su kognitivna pitanja usmjerena na to kako ljudi normalno izražavaju svoje osobne percepcije o raznim temama i događajima. Diskusija započinje s relativnom nesigurnošću u obim onoga što možemo tretirati kao zajedničke percepcije sudionika o temi o kojoj raspravljaju. Pošto više članova u diskusiji izlaže svoja iskustva i zapažanja o temi, tipično je da oni sami pronađu zajednička sredstva predstavljanja područja u kojima se slažu ili ne slažu. Također, može doći i do predstavljanja izvora njihovih različitih razina slaganja ili neslaganja. I ovdje se upravo iskazuje prednost fokus grupe kao istraživačke metode, u odnosu na anketu. Naime, anketari nailaze na probleme kada pitaju ispitanike o onima temama o kojima oni nemaju nikakvih stavova ili njihova mišljenja još nisu formirana. A, baš je fokus grupa prikladan način promatranja procesa formiranja mišljenja kod sudionika, koji neometano može vršiti istraživač. Uostalom, proces formiranja i modificiranja takvih perceptivnih ili iskustvenih shema kod sudionika fokus grupa, identičan je s pokušajima istraživača da razumije, protumači i objasni dobijene podatke u procesima njihovih socioloških interpretacija⁷.

Često je odabir područja za promatranje sa sudjelovanjem kompleksan posao i tada fokus grupe mogu bitno olakšati ovu fazu. Postoje *komparativne fokus grupe* koje se koriste onda kada treba izabrati sudionike između alternativnih tipova okruženja ili na nekim specifičnim zemljopisnim lokacijama. Fokus grupe koje se obave u različitim okruženjima, pružit će adekvatniji uvid u neku studiju koja će onda rezultirati najkorisnijim komparativnim elementima. Dakle, fokus grupe su naročito korisne kao metodološko sredstvo u izvođenju komparativne metode ili takvog pristupa. Nakon finaliziranja osnovnih zamisli, komparacija bi se mogla uspostaviti uz pomoć seta nadopunjenih fokus grupa sa sudionicima koji su (teorijski) odabrani iz podgrupa. Realizacija komparativne metode primjenom ili kroz

⁷ Morganovo istraživanje (1988, 27-28) o rizičnim faktorima srčanog udara ilustrira četiri aspekta grupne diskusije, koji su autoru poslužili kao osnova promatranja i razumijevanja kognitivnih procesa u fokus grupama.

fokus grupe ima svoja ograničenja, ali joj se ne može poricati praktičnost. Jedina prednost koju ima izvlačenje sudionika iz okruženja, jest testiranje istraživačeva razumijevanja koje se manifestira na kraju studije (Morgan, 1988, 32).

Iako je efikasno koristiti fokus grupe u svrhu konstruiranja upitnika, to do sada nije postalo uobičajena praksa. Doduše, u marketingu se rezultati fokus grupa često uspoređuju s rezultatima anketnih istraživanja. Ali, takav tretman fokus grupa ne nudi "dubinu" koja je potrebna da bi se potpuno "pokrio" predmet istraživanja. Zapravo, evidentniji način na koji fokus grupe mogu pomoći u konstrukciji itema kod ljestvica kao mjernih instrumenata, svodi se na stvaranje evidencije o tome kako ispitanik tipično razgovara o upitanoj temi. Značajnije je iskoristiti preliminarne fokus grupe na način da istraživač stekne kompletniju sliku o mišljenjima sudionika, jasno, ukoliko je to uopće moguće. Ovo je posebno važno u onim situacijama u kojima se ispituju teme koje bi ispitanici eventualno mogli zanemariti⁸.

Fokus grupe također je efikasno koristiti nakon preliminarnih ili eksplorativnih faza anketnog istraživanja. Ako istraživači nisu upoznati detaljnije s istraživačkom temom ili predmetom ispitivanja, ili je možda problem jezik, preporučljivo je održati grupnu diskusiju te pojasniti i teme u važnijim dijelovima upitnika, i to prije negoli se obavi pretestiranje na terenu. Prema tome, pretestiranje s fokus grupama ne bi samo lociralo probleme, već bi istovremeno utvrdilo kako te probleme ispraviti. Kada je potpuna verzija upitnika za pretestiranje spremna, postaje bitnom upravljanje upitnikom nad nizom ispitanika, kao i slušanje njihovih reakcija u fokus grupama.

U kasnijim fazama anketnog istraživanja, nakon što su podaci već uneseni i nakon što je analiza počela, fokus grupe mogu poslužiti kao tzv. *follow up* ili naknadno prikupljanje podataka. Ovo je značajno u situacijama u kojima rezultati zbunjuju istraživača. Tada se pojavljuje tendencija ubacivanja svake moguće varijable u analizu, nakon čega se istraživač povlači u fotelju i počinje spekulirati o onome što bi moglo kreirati rezultate.

Konačno, nesumnjive su brojne prednosti korištenja fokus grupa u sociološkim istraživanjima. Poneke kvalitativne metode mogu se, doduše,

⁸ Morgan navodi primjer anketnog istraživanja u kojem su se koristile fokus grupe kao priprema studije o podjeli rada u domaćinstvima koja imaju dvostruke prihode (1988, 34). Neočekivani faktor koji istraživači nisu uspjeli otkriti jest taj da parovi uzimaju u obzir činjenicu da jedno od njih ima prljaviji i teži posao. Takva pogreška neće imati efekata u fazama jednostavnije statističke obrade koja se svodi na deskripcije, ali u multivarijantnim analizama mogu se javiti ozbiljnije poteškoće. U ovom primjeru, zanemarivanje činjenice o prljavosti i zamornosti posla koji ukućani obavljaju, neće imati značajnijeg efekta u domaćinstvu čiji su članovi npr. činovnici, ali takav propust može rezultirati predrasudama u onim domaćinstvima čiji su članovi bili fizički radnici.

iskazati kao superiornije od fokus grupa, npr. u pojedinim specifičnim istraživačkim situacijama ili tijekom izvođenja triangulacije, ali prednosti upotrebe fokus grupa ne mogu se minorizirati.

Planiranje, izvedba i analiza fokus grupa

Prije formiranja fokus grupa nužno je obaviti njihovo *planiranje*. U ovoj se fazi istraživanja fokus grupe ne razlikuju bitno od drugih istraživačkih metoda⁹. Naročita potreba za planiranjem proizlazi iz činjenice što se tu radi o grupnim intervjuima. S obzirom na materijalne aspekte i proračune, često se propisuju visoki troškovi kao način osiguranja klijentima da će dobiti kvalitetno istraživanje. Ipak, vremenska ograničenja puno su češća. Ozbiljan cjeloviti projekt s fokus grupama trajat će ovisno o broju grupa, zatim o pristupačnosti sudionika i vrsti zahtijevane analize, otprilike od tri do šest mjeseci. Važno je da istraživač ima realnija očekivanja, ne samo s obzirom na proračun i vrijeme, već i u odnosu na količinu truda koju će morati uložiti da bi došao do željenih podataka.

Kako su fokus grupe stekle "ugled" brzih i lakih istraživačkih metoda, prečesto su se koristile u preliminarnim studijama. Stoga naglašavamo da fokus grupe zaslužuju istovjetnu pažnju, kao i druge istraživačke metode u sociologiji. Ali, "kvaliteta prikupljenih podataka ovisi o kvaliteti pripreme" (Morgan, 1988, 41). Prvi problem u fazi planiranja je *određivanje broja* fokus grupa. Grupe su osnovna jedinica analize u ovom tipu istraživanja, što je značajno ne samo u statističkom smislu, jer je broj grupa zapravo primarna dimenzija varijabilnosti rezultata istraživanja. Veličina i struktura istraživačkog tima trebale bi reflektirati broj grupa. Istraživački ciljevi odredit će definitivno odabir broja grupa u istraživanju. Ako je ispitivanje usmjereno na utvrđivanje nečijih perspektiva, bit će dovoljno svega nekoliko grupa s relativno višim stupnjem strukturiranosti. Ako je cilj postići detaljniju sadržajnu analizu s relativno nestrukturiranim grupama, onda će biti potrebno šest do osam ili više grupa.

Drugi set pitanja postavlja se o tome kako su *raspoređeni* pojedinci i koliko je prilagodljiv istraživački tim. Ako samo nekoliko sudionika živi na određenom području, grupe će se organizirati na nekoliko različitih lokacija. Međutim, ako je istraživački tim u nemogućnosti da putuje, morat će se zadovoljiti s manjim brojem grupa na jednoj lokaciji. Općenito, cilj je voditi

⁹ Kirk i Miller (1986, 60) opisuju različite faze kvalitativnog istraživanja: planiranje, promatranje, analiza, izvještavanje.

što više grupa kako bi se dobio adekvatan odgovor na istraživačko pitanje. Svaka dodatna grupa povećava troškove i produžuje vremenski period realizacije istraživanja.

Postoje praktični razlozi pri odlučivanju *veličine grupe*. U suvremenim marketinškim istraživanjima poželjne su grupe od 6 do 8 sudionika. U manjim grupama istraživač može očekivati veći doprinos od svakog pojedinog sudionika. U situacijama u kojima ispitivač zahtijeva decidirano mišljenje svakog sudionika, manje grupe lakše će ispuniti takav zahtjev, dok u većim grupama postoji mogućnost "gubljenja vremena", pa pojedinac sudjeluje u manjoj mjeri jer grupa kao cjelina vodi raspravu. S praktične strane, formiranje manjih grupa povećava rizik, garantira manju produktivnost i uvjetuje veći trošak. Manje fokus grupe imaju problema s produktivnošću, jer su osjetljivije na dinamiku koja se razvija među pojedinim sudionicima. Trošak pri organizaciji više grupa uključuje i veći broj transkripcija u kodiranju i analizi podataka, a velike grupe imaju i svoje praktične probleme. Što je više sudionika, teže je voditi njihovu raspravu, pa je potreban viši stupanj moderatorova sudjelovanja, što u svakoj istraživačkoj situaciji nije poželjno. Drugi problem predstavljaju poteškoće u iznalaženju dovoljno velikog prostora za te veće grupe. Posebnu opasnost predstavlja mogućnost razbijanja u manje rasprave i pod-grupiranja oko susjednih stolova, što uzrokuje gubljenje podataka. Zato Morgan sugerira da su 4 sudionika donja granica ili najmanja poželjna veličina fokus grupe, dok gornju granicu proteže do broja 12 (Morgan, 1988, 44). Ali, bez obzira na odabranu veličinu grupe, potrebno je registrirati veći broj ispitanika kako bi zamijenili one koji se eventualno neće pojaviti. U pravilu se registriira 20% više ljudi, premda prava veličina grupe ovisi o mjestu na kojem se organiziraju fokus grupe, te o sudionicima, o tome jesu li plaćeni za sudjelovanje i sl.

Pri odabiru sudionika poseban je aspekt *pristranost uzorka*. Fokus grupe često se izvode sa sistematično odabranim pojedincima ili svi sudionici dolaze iz ograničenog izvora ili istraživač namjerno ispušta veće grupe prilikom sakupljanja podataka. Pristranost je problem samo ukoliko se ignoriraju ili neadekvatno interpretiraju podaci dobijeni iz fokus grupa. Ovdje je moguće "uzeti ljude s ulice", ukoliko se ne radi s cijelom populacijom (Morgan, 1988, 45). Kao uobičajeni mehanizam za pronalaženje sudionika koriste se telefonski razgovori. To uključuje pozive nasumice ili prema unaprijed određenoj listi, kao i korištenje kratkog upitnika kojim se provjerava postoji li u kućanstvu netko tko odgovara istraživačevoj kategoriji i koji je zainteresiran za sudjelovanje u fokus grupi. Slijedeći problem u procesu određivanja sudionika odnosi se na odluku istraživača o miješanju različitih *kategorija ispitanika* i o

vođenju odvojenih fokus grupa. Bitno je da sudionici uistinu imaju nešto reći i da se osjećaju ugodno razgovarajući jedan s drugim.

Najčešće se vodi računa o varijablama koje uvjetuju miješane grupe, nasuprot onima koje određuju odvojene grupe. To su obilježja spola, dobi i pripadnosti društvenoj klasi. Miješane kategorije sudionika nastoje se izbjeći, zbog toga što postoji velika mogućnost da se diskusija orijentira u jednom od dva moguća pravca: prvo, u odbijanju dijeljenja iskustva ili mišljenja unutar kategorija i drugo, u nekontroliranom konfliktu. Vođenje odvojenih grupa, zbog njihova porijekla, uvjetovat će veće troškove osnivanja više grupa, i to zbog toga što je nužan određeni minimalni broj grupa unutar svake pojedine kategorije da bi istraživač bio u stanju promatrati opseg odgovora sudionika na zadanu temu.

Moderatori imaju sasvim neznatnu ulogu u grupnoj diskusiji koja nije bila prekidana. Kontrolirat će set tema o kojima se razgovara u fokus grupama, kao i dinamiku grupne diskusije. Moderator preuzima ulogu osobe koja prezentira rezultate istraživanja. Istraživač je taj koji odlučuje koje će rezultate intervjua odabrati iz empirijskog materijala i sukladno tome odlučiti o načinu, obimu i sadržaju moderatorova sudjelovanja. O stupnju homogenosti među sudionicima ovisi stupanj moderatorovog sudjelovanja, što uvjetuje prilagođavanje sudionika tempu i drugim obilježjima diskusije. Najveća prednost niskog stupnja moderatorova sudjelovanja jest mogućnost određivanja interesa samih sudionika. To pokazuje jesu li sudionici organizirali i vodili raspravu na prirodan način i oko istih ključnih točaka, na isti ili sličan način kako su to zamislili istraživači.

Postoje različita razmišljanja o procesima *vođenja i analize* fokus grupa. Merton predlaže četiri kriterija kojima treba udovoljiti da bi se grupni intervju mogao efikasno izvesti: 1. treba obuhvatiti intervjuom maksimum relevantnih tema, 2. treba omogućiti prikupljanje svih mogućih podataka, 3. istražiti što dublje, detaljnije i određenije ispitanikove osjećaje i 4. uvažiti subjektivna mišljenja ispitanika o temi. Navedene kriterije Morgan sumira kao opseg (1), specifičnost (2), dubinu (3) i osobni kontekst (4) (Morgan, 1988, 54)¹⁰.

¹⁰ (ad.1) Pod opsegom se podrazumijevaju ona mišljenja ispitanika koja se tretiraju kao relevantna. Uspješne grupe diskutirat će o različitim temama, i to ne samo o onima koje im ponudi istraživač, već i o onim temama koje im nije ponudio. (ad.2) Autor inzistira na fokusiranju grupnih diskusija prema konkretnim i detaljnim mišljenjima i iskustvima ispitanika. (ad.3) Dubina osigurava ispitanikovo poznavanje materijala o kojem se diskutira i ona se u većoj mjeri iskazuje kao problem u onim diskusijama koje se baziraju na vanjskim podražajima. Međutim, većina ispitanika prirodno se uključuje u diskusije na temelju vlastitih iskustava, pa tehnike koje bi garantirale dubinu, nisu potrebne. (ad.4) Posljednji kriterij je subjektivni stav, odnosno ono što ispitanika navodi da vidi stvari onako kako ih vidi. Cilj je da istraživač utvrdi ispitanikove stavove vezane uz konkretnu temu. Doduše, subjektivni stavovi mogu biti vezani uz

Merton (1987) zahtijeva točno i precizno određivanje sadržaja intervjua. Mora se konstruirati intervju koji će pokriti određene teme. Jedan od elemenata intervjua jest i njegova dužina, koja se uobičajeno svodi na sat ili dva. Najsigurnije je pretpostaviti da će intervju trajati 1 sat i 30 minuta, a ispitanicima reći da će trajati oko dva sata. Tako će se spriječiti nestrpljivost kod onih koji bi voljeli ranije otići. Bitno je da se u granicama tog vremena ispitanici drže zadane glavne teme. U nestrukturiranim grupama postavljaju se dva pitanja o istoj temi, dok u strukturiranim grupama raspon se tih pitanja kreće od 4 do 5¹¹.

Ukoliko intervju vodi više istraživača, onaj koji je glavni među njima, iskordinirat će njihovu suradnju. Najprije će pripremiti listu s pitanjima, a onda ih organizirati po temama. Ispitanici ne mogu prekinuti jednu temu i prijeći na drugu. Pojedinci mogu odgovarati na pitanja, bez obzira na svoju (ne)informiranost o temi ili njeno (ne)poznavanje. Istraživač će se strogo držati postavljenih pitanja, a kada je potrebno, preskakat će područja o kojima se već raspravljalo, te pratiti nove teme koje će se eventualno pojavljivati. Bez obzira je li istraživač više ili manje uključen u diskusiju, važno ju je započinjati tako da se u temu sudionici uvode općenito. Postoje tome barem dva bitna razloga: prvi, što ispitanici možda neće biti u stanju da detaljno prate razmišljanja istraživača i drugi, što ispitanici u nekoj temi mogu tražiti njen smisao, ali ukoliko u nju budu predetaljno uvedeni, moguće je da dođe do restrikcije diskusije. Stoga uvođenje teme treba da bude popraćeno s nekoliko osnovnih pravila, kao što su: govor samo jedne osobe, a ne sveopći žamor i nadvikivanje, zatim neprestano poticanje svih sudionika da sudjeluju u diskusiji, itd.

Razgovor u grupi počinje sa svakim sudionikom pojedinačno, ali tako da se njegovo iskazivanje ne prekida, pošto se pretežno radi o iznošenju autobiografija. Na taj način dozvoljeno je svakome da govori barem jedanput. U otvorenim razgovorima iznose se različita iskustva. Diskusija se, prema tome, usmjerava između dviju točaka. Ako je u prvoj temi prekoračeno vrijeme, dat će se pauza kako bi se tema mogla redefinirati i kraće opisati. U diskusiji nije cilj dobiti potpun odgovor, već je poanta postići da se sve točke prodiskutiraju. Već nakon prvih pet minuta diskusije prisutni će sudionici ili prihvatiti ili odbaciti uvodnu ulogu ispitivača u stilu "pitam se što vi imate o tome reći".

Uključivanje istraživača omogućuje u diskusiji prijelaze s jedne točke na drugu i to može biti vrlo korisno ukoliko razgovor postane prežustar ili ako

društvene uloge i profesiju ispitanika, kao što mogu biti ukorijenjeni i u njegovu osobnom iskustvu. Cilj grupnog intervjua zapravo je u tome da se usporede različita mišljenja ispitanika.

¹¹ Struktura intervjua važna je u vođenju grupne interakcije, ali i u fazi analize, ukoliko se želi usporediti više grupa.

prestane biti interesantan sudionicima. Prijelaz s individualnog otvorenog govora na grupnu diskusiju dobra je ideja za postizanje jasnog cilja u niže strukturiranim grupama čiji se sudionici pretežno ravnaju prema ispitivaču. U više strukturiranim grupama svaka će osoba iznijeti svoj zaključak. Ako je taj zaključak nejasan, sudionici mogu tražiti da se razgovor vrati na početak.

Važno je odrediti gdje će se vršiti istraživanje, jer to mjesto ili taj prostor moraju pogodovati potrebama i ispitanika i istraživača. Osnovni element je stol za ispitanike (okrugli ili pravokutni), a ukoliko je isti u obliku slova U, onda bi voditelj trebao biti na njegovu čelu. Manje govornjivi sudionici smještaju se oko ispitivača, a oni govornjiviji na suprotnoj strani¹².

Dva su osnovna pristupa u *analizi prikupljenih podataka* fokus grupama: 1. etnografsko sumiranje podataka kao eminentno kvalitativno istraživanje i 2. sistematsko kodiranje putem analize sadržaja (Morgan, 1988, 64). Prvi pristup bazira se na izravnom citiranju nekih skupnih diskusija, dok drugi daje numeričke opise podataka koji su za ovu analizu tipični. Sistematsko bilježenje jedne ili više glavnih tema može značajno koristiti etnografskom pristupu, dok će se kvantitativna analiza poboljšavati uključivanjem navoda koji demonstriraju glavne zaključke. Kod oba metodološka pristupa uočljivo je da se grupa javlja kao temeljni predmet njihove analize. Korisnija bi strategija bila ona koja bi započela detaljnim proučavanjem jedne ili dviju grupa, razvijajući pritom pretpostavke i kodirane sheme koje kasnije mogu biti primijenjene i na ostale grupe. Druga korisna strategija je imati na raspolaganju osobu koja će analizirati jednu skupinu zapisa, dok će se druga koncentrirati na razne vrste diskusija. Tako bismo imali dva različita procesa analize materijala.

U prezentaciji istraživačkih rezultata nužno je točno znati što želimo ilustrirati. Neke pojedine teme bit će jasnije na osnovu promatranja grupa, dok su vođene diskusije, a druge će proizići iz analize podataka. U ovoj fazi moguće je koristiti kompjuter kao pomoćno sredstvo, jer on omogućuje brzo lociranje mjesta na kojima se diskutira o određenoj temi. Noviji kompjuterski programi, koji se ponašaju kao baze podataka, dozvoljavaju označavanje dijela teme. Bez obzira je li "hodanje" učinjeno olovkom i papirom ili kompjuterom, važno je locirati skupinu jedinica koje se mogu sistematski zbrajati. Jasno, osim te računске operacije moguće je računati i brojne druge statističke mjere.

Sličnost između fokus grupa i drugih kvalitativnih metoda naročito dolazi do izražaja u fazi pisanja izvještaja o rezultatima istraživanja. No, tu ne postoje neka stroga, kodificirana pravila kojih bi se istraživač morao

¹² To je važan detalj i zbog video snimanja, ukoliko se kamera postavi neposredno iza ispitivača, kako bi on mogao imati adekvatan uvid u pravilan razmještaj sudionika. Istraživač može koristiti i sobe sa zrcalima, što pruža mogućnost klijentima da uživo promatraju grupe.

pridržavati. Kako "portretirati" istraživanje, pisac će odlučiti uvažavajući sljedeće momente: je li istraživanje bilo eksplorativne naravi ili se bavilo primarno testiranjem hipoteza, zatim je li nivo moderatorova sudjelovanja tendirao da diskutira strukturu ili obratno i je li se analiza temeljila na etnografskim ili numeričkim prikazima podataka fokus grupa.

Zaključak: o budućem metodološkom razvitku fokus grupa

Mišljenja smo da je sociolozima preostalo još mnogo posla oko otkrivanja i izučavanja granica i dometa fokus grupa. Zato je nužno afirmativnije i intenzivnije razvijati njihove metodološke prednosti jer će to bitno doprinijeti ubrzanijem i primjerenijem razvitku sociološke metodologije. Kvalitativna orijentacija, koja je postala gotovo nova ortodoksija među mladom generacijom sociologa-istraživača, obuhvaća čitav niz različitih stajališta koja mogu stvoriti zajedničku osnovicu formuliranja kritičkog odnosa prema kvantitativnom pristupu visokog stupnja formalizacije. Mnogostruka i složena priroda kvalitativne metodologije može se označiti kao umijeće svega, a kvalitativnog istraživača kao stručnjaka za sve i kao vrstu profesionalca koji se koristi različitim znanjima i vještinama, povezujući ih s ciljem rješavanja problema. Osnovni princip kojega se drži kvalitativni istraživač je taj da nijedno istraživanje ne može dati precizan recept za rješavanje nekog društvenog problema. Korištenje višestrukih metoda nije kriterij validacije, ali je jedno od alternativa u procjeni valjanosti dobijenih podataka, a vodi i dubljem razumijevanju situacije i boljoj definiciji problema. *Kombinacija različitih metoda, paradigmi i perspektiva* može osigurati veću točnost, širinu i dubinu svakom istraživanju, za razliku od rigoroznih kriterija pouzdanosti, valjanosti i objektivnosti, kojima obiluje kvantitativna metodologija. U tom procesu korištenja višestrukih metoda mogu se kombinirati kvalitativne i kvantitativne metode. Uostalom, kvalitativni istraživač kao stručnjak za sve, shvaća da je istraživanje *interaktivan proces* koji se oblikuje unutar osobne biografije istraživača, spola, pripadnosti društvenoj klasi, sloju, kao i osebnim značajkama onih koje proučava. Proizvod svestranog istraživača je otvorenost i širina, ali i kreativnost koja odražava istraživačevu imaginaciju i sposobnost razumijevanja značenja svijeta životnog iskustva.

Kvalitativno istraživanje istovremeno obuhvaća dvije tenzije: s jedne strane, ono naginje slobodnoj, interpretativnoj, postmodernističkoj, feminističkoj i kritičkoj senzibilnosti, dok s druge strane tendira k usko definiranim pozitivističkim, postpozitivističkim, humanističkim i

naturalističkim koncepcijama u analizi. Pozitivistička znanost smatra se krajnjim dostignućem zapadne civilizacije i u njenoj istraživačkoj praksi podrazumijeva se da objektivna spoznaja može nadmašiti mišljenje i osobne predrasude. Zato se kvalitativno istraživanje tretira kao grubi napad na ovu tradiciju, čije pristaše naglašavaju važnost objektivne i vrijednosno neutralne znanosti, što predstavlja njihov model za obranu vlastite pozicije. Kvalitativna metodologija i teorijski pristupi koji su je pratili, ustali su protiv konstitucije apsolutnih pretpostavki spoznaje i stali na stranu radikalne kritike, dozvoljavajući alternativne pristupe koji su uvijek i svuda mogući.

Fokus grupe kao kvalitativna istraživačka metoda, naglašavaju važnost cijelog procesa istraživanja, pri čemu se posebna pozornost poklanja značenjima i interpretacijama tih značenja od strane sudionika u istraživanju. To istraživanje je usmjereno na socijalno konstruiranu stvarnost, pri čemu posebno do izražaja dolazi istraživačev subjektivni odnos prema onome što proučava i prema situacijskim odrednicama koje oblikuju proces istraživanja. Fokus grupe usmjeravaju se na proces i dinamiku među pojavama, pa će sociolog tu moći primijeniti više razine analize i obrade podataka. S tim u vezi je interaktivnost u pristupu, koja omogućuje sociologu dublje razumijevanje (Chirban, 1996).

Budući razvoj fokus grupa u sociologiji nudi nepregledne mogućnosti, zahvaljujući modernoj kompjuterskoj tehnologiji, kao i novim metodološkim postupcima koji se neprestano razvijaju i usavršavaju. Ključ proširenog korištenja fokus grupa skriva se u istraživačkom kontekstu. Moguće je planirati istraživanje koje se sastoji od fokus grupa i ničeg više. Granice te upotrebe još uvijek nisu u potpunosti sagledane od strane sociologa, niti postoji literatura na tu temu. Ali, daljnja *metodološka istraživanja* karakteristika fokus grupa i njihovih metodoloških perspektiva osvrtać će se na probleme planiranja istraživanja, na probleme variranja pitanja koja se postavljaju u grupi i sl. U najjednostavnijem obliku, to bi uključilo izmjenu reda postavljanja istih pitanja. Naime, poredak upita može se iskazati kao osjetljivo pitanje u bilo kojoj formi intervjuja, ali cilj variranja pitanja u kontekstu svrhe istraživanja svodit će sociolog na konstrukciju metodoloških pitanja u svrhu kreiranja strukturalnih usporedbi između grupa koje međusobno raspravljaju.

Metodološki doprinos fokus grupa sociološkim istraživanjima više je potencijalan, negoli stvarno mjerljiv ili konkretno realan. Fokus grupe u društvenim znanostima, pa tako i u općoj i u posebnim sociologijama, još uvijek su u *ranim fazama* svog metodološkog razvoja. Bilo bi nerealno očekivati da će fokus grupe postati široko rasprostranjena metoda u sociološkim istraživanjima isključivo zbog ili na temelju osnovnih metodoloških značajki fokus grupa. Još uvijek je prevlast kvantitativnih

pristupa i metoda neprikosnovena i institucionalizirana stvar u sociološkoj zajednici, pa će se budući razvitak fokus grupa u sociologiji artikulirati u asocijaciji s razvitkom kvantitativne metodologije. Vjerojatno će u tim procesima značajniju ulogu odigrati oni istraživači čija je orijentiranost kvalitativne naravi. Uostalom, tridesetak godina povijesnog razvitka jedne metode nije dostatno vrijeme da se jedna metoda značajnije razvije i artikulira sve svoje potencijalne kvalitete.

Konačno, čini se vjerojatnim, kako procjenjuje Leburic (1997, 302), da će se razvijati intenzivnije one istraživačke strategije koje budu multi-metodološkog i multi-perspektivnog karaktera, u najopćenitijem smislu pristupa društvenim fenomenima. Tu će biti moguća, ako ne i vrlo korisna, upotreba fokus grupa kao metodološkog tipa kombiniranog s anketom ili nekim drugim tipom intervjua različite strukture ili sa case study metodom kao tipično kvalitativnom metodom. Primjena i integracija više različitih metoda, pa među njima i fokus grupa, i u teorijskom će smislu jačati prednosti metodološkog kombiniranja. Vjerojatno će i rezultati u tim slučajevima biti vjerodostojniji, pošto je njihova raznolikost jedno od temeljnih komparativnih prednosti takvih multi-metodoloških istraživačkih strategija. Uostalom, što je istraživanje kompleksnije u metodološkom smislu, to je izazovnije sociolozima, zanimljivije čitateljima i realnije naručiteljima. Tako ćemo svi zajedno prevazilaziti granice suhoparnog, nerazumljivog i beskorisnog empirijskog istraživanja.

Literatura

- CHIRBAN, J.T. (1996): *Interviewing in Depth - The Interactive-Relational Approach*, Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publications.
- HALMI, A. (1996): *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima*, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu - Studijski centar socijalnog rada.
- KIRK, J. & M.L.MILLER (1986): *Reliability and Validity of Qualitative Research*, Qualitative Research Methods Series, Volume 1, Newbury Park, London, New Delhi, Sage Publications.
- LAZARFELD, P.F. (1972): *Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays*, Boston, Allyn and Bacon.
- LEBURIĆ, A. (1997): Case study istraživanje - kompleksan metodološki pristup u sociologiji, *Doktorski rad*, Zagreb, Filozofski fakultet.
- MERTON, R.K. (1987): The Focused Interview and Focus Group: Continuities and Discontinuities, *Public Opinion Quarterly*, 51, 550-556.

MORGAN, D.L. (1988): *Focus Groups as Qualitative Research*, Qualitative Research Methods Series, Volume 16, Newbury Park, London, New Delhi, Sage Publications.

RITZER, G. (1997): *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb, Globus.

Anči Leburčić, Ivana Kamber: PERSPECTIVES OF FOCUS GROUPS AS SOCIOLOGICAL RESEARCH METHOD

S u m m a r y

The authors discuss focus groups in context of recent movements in sociological methodology. They try to establish focus groups as a contemporary sociological method, which is by definition, the qualitative method of collecting data. Usually it is useful in marketing researches, less in sociology, and because of that, they tend to explain the role and the significance of focus groups, and the advantage of their application in sociological researches.

Focus groups have their own precedences and weaknesses. They combine the elements of the individual interview and of participant observation, as a type of group interview. They are very simple for conducting, and because of that the research can be realised quickly and cheaply. The authors propose a intensive development of their methodological advantages which would contribute to a quick development of sociological methodology. After all, the qualitative orientation has become almost the new ortodoxy among the younger generation of sociologists and researchers.

The authors consider that there is no research with a precise recipe for solving any social problem. Moreover, the combination of different methods, paradigms and perspectives can take us into a deeper understanding of the situation, to a better definition of the problem, to bigger exactness, width and depth of each research. In that context future methodological research of focus groups and their methodological perspectives are necessary.

KEY WORDS: focus groups, qualitative methodology, methodological combinations, multi-methodological research strategy, interactive approach